

Davetli Konuşmacı: Enformasyon Etiği Üzerine

Hasan Işın DENER*

Benim adım, “davetli konuşmacı” diye sempozyum programına işlenmiş; hangi konuda konuşacağım belirtilmemiş. Çünkü birçok kongrede, davetli konuşmacının bir “açılış animatörü” olarak istediğini konuşma hakkı vardır. Aslında bu, davetli konuşmacıya büyük sorumluluk yüklemektir. Eğer etik davranacaksa, denetim kalkmışsa, özdenetim gelmeli onun yerine...

Sayın davet edilenler ve davet edenler... Ben, yapacağım konuşmada serbest bir konu seçme hakkına sahip olduğum için, kongrenin genel çalışma alanlarından fazla uzaklaşmamak amacıyla, program taslağına bakarak kendime bir yol çizmeye çalıştım. Programda, yarınki toplantılarda Dr. Nesrin Çobanoğlu tarafından “Tıbbi Araştırma ve Yayın Etiği”, ondan sonra da Vildan Barış Örkmez ve Senem Şancı tarafından verilecek olan “Kütüphanede Etik Kurallar” adlı iki tebliğin bulunduğunu görünce ve diğer bazı tebliğlerin de etik konusuna kısmen çağrışım sağladıklarını anlayınca, “Tamam!” dedim ve burada konuşacağım konuyu buldum: “Enformasyon etiği”.

Hemen şunu belirtiyim ki, enformasyon etiği ile ilgili olarak, Türkiye’de araştırma açığı bulunduğu açıkça görülüyor. Bu konudaki uluslararası literatür biraz taranırsa, Türkiye’den gelen katkıların çok az olduğunu fark etmek zor değildir. Hâlbuki ulusal bazda çeşitli “enformasyon etiği” araştırmalarında bulunmak, en azından ülke enformasyon politikası hazırlanırken, kendi verilerimize, bulgularımıza da dayanabilmemizi sağlar. Çünkü etik temeller, prensipte çoklukla evrensel olabilir; ama yaşam tercihlerindeki kültür boyutu, onların çeşitli alanlardaki uygulamalarını ulusal veya yöresel kılar.

Sosyal boyutlu belli bir konuda, ölçümlerle sonuca varılabilecek kendi ampirik araştırmalarımızı tasarlamaz ve yapmazsak, başka ülkelerde yapılmış ampirik çalışmaların sonuçlarını kendi gerçeklerimizmiş gibi kabul etmek zorunda kalıyoruz. Ama o ülkelerle olan kültürel farklılıklarımız nedeniyle, etik uygulamasına dönük sonuçlara Türk toplumunu götürecek olan yollar da aslında farklılaşmış olacağı için, söz konusu bir etik kuralın

*Prof.Dr.; Çankaya Üniv., İ.İ.B.Fakültesi 06530 Yüzüncü Yıl-Balgat-Ankara(
dener@cankaya.edu.tr).

yerleşikleştirilmesine yönelik diğer ülke reçetelerinin Türkiye'deki uygulanma etkinlik derecelerini bilmiyoruz.

Şunu demek istiyorum, basit bir örnekle açıklayacak olursam... 'Belli bir ülkede bir lise öğrencisi var', diyelim. Sınavda kopya çekiyor, fakat etik çevresi onu öyle koşullamış ki, yakalanmadığı halde, bir süre sonra lisenin psikolojik danışmanına gitmek zorunda kalıyor; bu arada, en yakın arkadaşı ile bile bu kopya çekme hadisesini paylaşmayarak...

Öte yandan, bir başka ülkede iyi kopya çeken, arkadaşları arasında kahraman gibi dolaşıyor. Onun nasıl kopya çektiğinin menkıbeleri, neşeyle anlatılarak yaygınlaştırılıp duruyor. Bu iki öğrenciyi de, sonuçta aynı etik kuralın uygulanmasında aynı noktaya getireceksiniz. Diyeceksiniz ki: "Sınavda kopya çekmek yasak, arkadaşının bitmiş ödevini çekip kendi ödeviymiş gibi vermek yasak, kitaptan kaynak vermeksizin alıntı yapmak yasak, vesaire; çünkü bunların hepsi "intihal", yani "plajiyatörlük", yani başkasının yazılı eserini, fikri ürününü çalmakla aynıdır." Bu ilkesel sonuç evrenseldir, daha farklı bir şekilde yorumlanamaz ama ayrı kültürden gelmiş kişileri, bu yasaklara uymalarını sağlamak üzere aynı yoldan geçiremezsiniz. İşte bunun için toplumu tanımak lazım;örneğin bu bağlamda da etik temel araştırmalarını gerçekleştirmek lazım!

Elbette ki, ampirik kökenli enformasyon etiği araştırmaları bunlardan ibaret olmayacaktır. Ancak böyle çalışmalara, durumu bir referans grubuna göre tanımlamayı ve (prensipler çerçevesinde bir iç tutarlılık sağlamış olarak) birbirlerine bağımlı çözümlerin bu referans grubuna nasıl uygulanabilir olduğunu ortaya koymayı amaç edinen araştırmalara da, özellikle ülkemiz ve benzeri ülkelerde öncelik verilmeli...

Bu bağlamda, diğer enformasyon etiği araştırmalarının neleri konu aldığına da kısaca bir bakalım! Örneğin, bilginin kullanımı ile ilgili etik prensipler var. Ancak bunlar, oldukça zayıf bir yaptırım gücü ile toplumda geçerli kılınmaya çalışılacak prensipler olmaktadır. Çünkü bilgiyi edinen "bilgi tüketicisi" bir yerde bu eğilimi ile bir 'insan hakkı'ndan yararlandıktan sonra, aynı bilginin kullanım biçimiyle ilgili bir denetimde bulunabilmek çok güçtür.

Bunun dışında, tabii ki, "bilgi teknolojisi" ve "bilgi sistemleri" çerçevesinde ve bunların kuruluş ve işleyişinde geçerli olması gereken birtakım etik kurallar da var.

O halde, diğer bir deyişle bilgi edinimi, bilgi gönderimi ve bilgi üretimini düzenleyen birtakım etik kurallar mevcuttur. Tekrar başlangıçta vermek istediğim mesaja dönüyorum burada!. Biz, en

azından, Türkiye’de bilgi üretimi ve bilgi gönderiminde etik kurallara bağlı olmak hususunda kendi araştırmalarımızı yapıp, sonuçta – evrensel eğilimlerden hareket etsek dahi- kendimize özgü etik kodlarını ortaya koyabilecek temel bulguları elde etmek mecburiyetindeyiz. Sonuçta, kendimize özgü evrensel etik ilkelerinin ülke nüansları, diğer ülkelerinkilerle yine de örtüşebilir. Fakat böyle değil, bunu araştırma bulgularıyla kanıtlamış olmak gerekir.

Enformasyon etiği, bu bakımdan “bilgisayar kullanımı etiği” ve “siber etik” ile de ilgili... “Siber etik” dediğim, siber uzay etiği! Yani kısaca ona İnternet etiği, “world-wide-web” etiği diyebiliriz; bir bakıma “ağ kullanımı etiği” anlamına geliyor. Dolayısıyla bir yerde enformasyon etiği, o etik alanlarıyla da bir tutarlılık içerisinde olmalı...

Enformasyon etiğinin bileşenlerine gelince, bunların en önemlisi “medya etiği”dir. Yanlış anlaşılmasın! Medya etiği, yalnızca ‘gazetecilik tipi’ etik kurallarından oluşmaz. İçine hem “bilgi seçme kuralları”na özgü etik prensipler, hem de “bilenin dokunulmazlığı” ile ilgili etik prensipler girer. Bu prensipler, ilgili toplumun özüne yönelik olarak, kapsam ve sınırları bakımından gerçekçi bir biçimde saptanmış değillerse, pekâlâ çelişebilirler. Bireyin özel hayatının dokunulmazlığı ile ilgili etik, buna karşın tabii dar anlamdaki bilgilendirme ve enformasyon etiği ve bunların üstünde bir kabuk gibi duran “bilgi toplumu” ve “bilgi kültürü” yaklaşımını “makro-etik”... İşte bu üç çerçevenin –çelişebilir olmakla birlikte- ahlak prensipleri üretebilmeleri için bize, özgün olarak yapılandırılmış bir etik kodifikasyonu gerekli...

Bu çok önemli hususa, başka bir söylemin gölgesi altında bir kez daha bakalım! Bilgi erişimi, bilginin mülkiyeti sorununu, bilginin emniyeti ile ilgili çözümleri, kişisel dokunulmazlık alanlarının korunması yaklaşımlarını ve bir de bilgi edindirmeye ilişkin demokratik hakların korunmasını ele alalım! Burada, değinilen çelişkiyi yaratabilecek mesela şu faktörler var: Bir taraftan “bilme hakkı” var; ve öbür yandan “bilgiyi kendine saklama hakkı” (susma hakkı) var. Sonra, bir taraftan paylaşım hakkı var (paylaşım isteme hakkı olarak), öte yandan ‘bilgiyi kendine saklama hakkı’ndan biraz farklı boyutta olmak üzere “gizlilik hakkı” var. O halde, bu olguları bütüncül bir yaklaşımla gören ortak uygulamalarda olagelecek çelişkileri körüklemek yerine azaltan etik normlara ihtiyaç var. Kesin normatif kurallar çelişki çözmez ama, enformasyon etiğinin normları bir tür meta-sistem oluşturacaklarından, bir yerde çözüme yönelik nasıl hareket edileceğinin de anahtarı olabilirler.

Bu bağlamda enformasyon etiğinin temel amacı ve ereği, kişinin ahlaki gelişimini özgür bir ortam içerisinde ve “kendini

geliştirme”, “kendi geleceğini belirleme” tasarımlarını başarılı kılan bir şekilde, bir “yaşama olgunluğu” düzeyine eriştirmektedir.

Bu bakımdan, doğal olarak toplumsal, örgütsel değerler, kültürel değerler ve “benlik duygusu”, ahlaki değerler taşıyarak var olmak durumundadırlar ve o açılardan ortaya konulmuş birtakım temel prensipler var. Bunların en öncelikli olanı, “insanı dünyaya açmak”, yani insanın içerisinde yaşadığı dünyanın her yöresiyle ve her kesimiyle (teknolojinin elverdiği ölçüde) “iletişimde bulunmak” genel hedefine yaklaşılmaya yardımcı olmaktır. Sonra ise, bilginin üretimi, yaygınlaştırılması ve kullanımına özgü etik prensipler gelir. Örneğin, bilginin doğruluğu ya da gerçeğe sadakat prensibi, bilginin objektifliği, doğru-yansız görmeye çalışarak bilgiyi aktarma sorumluluğu ve tabii bunlarla ilgili yöntembilim yaklaşımlarının seçilme ve kullanılma biçimlerine özgü sorumluluk ile bilgi düzeyini yüksek ve ayrıntısını ‘yeterince geniş’ tutma sorumluluğu bilgi üretiminin etik prensipleridir. Diğer taraftan bilgi üretiminin, bu etik prensipler çerçevesinde gerçekleştirilmesinin beklenmesi, birçok uygulamada rasyonelliğin ve randımanın (veya produktivitenin) artmasını da koşullayacaktır. Örneğin, araştırmacılığın temelinde, konu seçiminden hipotez kurma ve tasarım aşamasına kadar olan geniş süreçte asıl yapılmak istenen, var olan “sezgisel bilginin” (yani sadece pek de denetlenemeyen birtakım kaynaklardan gelen, tek belirgin vasfı “iletilebilirlik” olan bilginin) “bilimsel bilgi” ile (yani ediniliş yöntem ve süreçleri de bilinen ve denetlenebilir olan bilginin) bir tür değiş-tokuşunu sağlamaktır. Bilgi üretim etiğine dikkat edilmesi ise, hem bu değiş-tokuşu hızlandırır, hem de elde edilebilecek bilimsel bilginin güvenilirliğine olumlu katkıda bulunur.

Öte yandan, “bilgiyi yayma veya yaygınlaştırma” işlevinin de ulaşılabilirlikle ilgili gayretlerin gösterilmesini, bilgi güvenliğinin sağlanmasını ve bilginin kişisel dokunulmazlığı gözeterek iletimini ve ayrıca kendi kapsamı içerisinde “göreceli tamlığını” talep eden temel etik ilkeleri vardır.

Saydıklarımdan üçüncü öge ise “bilgi kullanımı” etiğidir. Bu da işin tüketici yanı... Ama biraz önce de değindiğim gibi, bu açıdan izlendiğinde, etik prensiplerin yaptırım güçlerinin fazla olmadıkları görülür. Dolayısıyla, kişinin özdenetimi önem kazanıyor, özdenetimin yeterli olabilmesi de eğitim sistemine önemli görevler yüklüyor.

Bu görevin nice olduğunu anlatabilmek için şöyle diyeyim! Örneğin, ULAKBİM aklıma geliyor. Ben, sık sık ULAKBİM kütüphanesinde çalışırım ve orada görev yapan tanıdığım kişilerin masalarının üstünde de, sadece bir tarafları yazılı olduğu için öbür tarafları kullanılmak üzere tutulan kağıt yığınları görürüm. Bunların

üzerinde, çoklukla elektronik bilgi erişim vasıtasıyla bibliyografya taramaları var.

Taramayı isteme düşüncesindeki kişi geliyor ve taramanın yapılabilmesi için, birtakım anahtar sözcükler muhakkak ki seçiyor. Ondan sonra, böylece elde edilen ve icabında onlarca sayfayı bulan çıktıyı alıp gidiyor. Herhalde bazen de (belki boyutundan ürkerek) çıktıyı almadan gidiyor ki, ULAKBİM’de o kadar kâğıt birikiyor.

Hâlbuki bir araştırmanın, bir projenin kapsam ve süresi aşağı yukarı belli ise, bibliyografya çalışmasına ayrılan zaman zarfında, değil tarama sonucunda elde edilen bu kadar eseri, sadece onlardan bulabildiklerinizi dahi okuyup bitirememeniz zaten çok mümkündür. Ayrıca, bu kadar makale, kitap vesaire içerisinde, asıl aradıklarınızın bunlardan hangileri olduğunu dahi seçebilmek kolay değildir.

Peki, bu sayfalarca çıktı alma durumu nasıl meydana geliyor? Genelde şöyle... Tarama yaptırmak isteyen ve bu sonuca neden olan kişi, ilgili anahtar sözcükleri, alt konu adlarını doğru seçebilecek ayrıntıda seçme bilgisine sahip değil ki... ULAKBİM yetkililerinin de (üstelik çoğu kez kelli-felli görünüşlü) müşteriye uyarabilmesinin bir sınırı var. Ayrıca uzmanlar, bibliyografya taraması isteminde bulunan kişiden, onun problem tanımlamasını dinleyerek ona yardımcı olmaya çalışsalar, ortaya yine somut bir şey çıkmayabiliyor. Böylece, onca sayfa bibliyografya dokümü sağlanıyor talep eden kişiye...

Görüyorsunuz! Aslında, bir de ‘kullanıcı etiği’ olması lazım... Ama burada “kullanıcı etiğine dikkat edilmesi”, kullanıcının tekelindedir. O halde kullanıcı, doğru ve durumuna uygun etik prensiplere özdenetim yoluyla uymayı nereden bilecek? İşte bu, kullanıcıyı önceden eğitme yoluyla sağlanabilir.

Bu açıdan bakınız; mesela üniversitelerde ‘Araştırma Yöntemleri’ dersleri var. Ayrıca daha birçok ders var ki, bu derslerde de, belli alt alanlara ait veya genel olarak araştırma metodolojileri öğretiliyor.

Diğer taraftan lisans öğrencisi, özellikle sosyal bilimlerde, dersleri kompartıman kompartıman okuyor; öylesine, sanki her ders kapsamında birbirlerinden tamamen bağımsız şeylerden bahsediliyormuş gibi... Sonuçta ders konularını, mezun olduğu tarihte dahi, kafasında tam olarak bir veya birkaç bütünün parçaları haline sokmuş olmuyor. Diğer bir perspektifle, örneğin Araştırma Yöntemleri dersinde hoca, vakitsizlikten yeterince kapsamlı ve somut örnekler vermeden konuşsa bile, başka derslerde yeterince örnek var,

yaklaşımları (sonradan da olsa) özümleyebilmek için... Ama öğrenci, onları kendi başına birleştiremiyor!

Gerçi bu durumdan yakında kurtulacağımızı ümit ediyoruz, elektronik devrimin yeni bir aşamasında ilerleyerek... Bilgisayarlı uzaktan öğrenimin yaygınlaşmasıyla başlayacak ek katkılardan bahsediyorum, fakat tabii öylesine bir çağın yerleşikleşmesine daha bir hayli zaman var.

Yine de biz bugün, (herhalde Kütüphanecilik dışında) şu veya bu meslek dersindeki anlatım çerçevesinde, bibliyografik taramada başarılı olabilmek için yapılabilecek ön hazırlığı genelleyebilir, sistematikleştirebilir ve hatta bunları öğrenciye uygulamalı bir şekilde yansıtabiliriz. Böyle bir öğrenim, gelecekteki meslek adamı davranışını “bilgi edinme etiği” yönünden bir hayli koşullayabilir. Bu yolla öğrenilen etik değerlere sadık kalma hususunda, öğrencinin algısında, hayat boyu hükmünü sürdürecektir yeni bir “aktif vicdan” oluşabilir.

Eğitim sistemi, kendi iç dinamiğiyle olumlu bir şeyler sağlayarak, “enformasyon etiği” yaklaşımının bu cephesini de okullarda iyice öğrenilebilir hale getirmelidir. Tekrarlıyorum: sadece kütüphaneci yetiştirirken değil, her bilim dalında veya disiplin alanında meslek adamı yetiştirirken... Ancak bütün bunları yapabilmek için, her şeyden önce “nerede durduğumuzu” deşifre etmeye veya saptamaya yönelen ampirik araştırmaları gerçekleştirmek lazım! Gelişmiş ülkelerde, bu yolda oldukça ilerleme kaydedilmiş bulunduğu görülüyor.

Diğer bir anlatımla, 10. Yüzyıl’ın ahlak anlayışlarında toplumla ilgili rasyonel söylemler vardı; ancak toplum, gerçekten de hangi noktada neyi nasıl kaldırabilir, neyi niçin reddeder; onlar bilinmiyordu. Zaten etkin ve interaktif bir toplumsal iletişimi kurabilmek açısından, çok büyük ölçekte ihtiyaç altyapısı ve teknoloji eksiklikleri vardı. Ama çağımızda artık öyle değil...

Böylece değindiğimi bir kez daha vurgularsak, ‘Türkiye’de enformasyon etiği alanında temel araştırma açığının bir hayli büyük olduğunu anlıyoruz, görüyoruz’... ‘Bu açığı ivedilikle kapatmamız gerek’ diye düşünüyorum.

Konuya bir başka açıdan daha yaklaşalım! Eğer etiğin öznesi insan ise, yani “etik” insan için ise, enformasyon etiğini gerekçelendiren bir “insan tanımı” olması gerekir. Bu tanım, gerçi biraz garip gelebilir. Söyleyeyim! İnsan, bilgi süreçleyen bir mekanizma olarak kabul ediliyor ve yine de bir kimliği var. Bu kimliğe, İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi’nden bile hareket etsek, şöyle

bir imkân tanımamız lazım geliyor: Dünya doğasının koynunda, gerekirse simbiyotik olarak, “teknoloji kullanım hakkı” ile ve “insanca” yaşanan bir beraberlik... Ancak bu durumda, bu beraberlik atmosferinin üst sisteminde de, dağılan bilginin, belli noktalarda küçük fakat etkin grupların “oligarşik” kontrolü altında olmasını önleyici önlemler bulunmalı! Yani bilgi etkinliğinde, bir tür “fırsat eşitliği” sağlanmalı! “Fırsatı” kullanmak isteyene, gidiş yolları olabildiğince açılmalı!

Ayrıca bu fırsatların kullanımı, edinilebilecek enformasyon yoğunluğunu engellemeden, hem bilgiyi aramada, hem onu elde etme sürecinde ve hem de bilgiyi paylaşımında gerçekleştirilmeli... Yani bir yerde yine kültürel perspektifler rol oynayacak, hukuki kapsamlar da tabii rol oynayacak; ama bunların dışında kalan “etik öncelikler” de önemli bir rol üstlenecek. Bu, aslında bir bütündür.

İşte bu faktörleri göz önüne alırken, biraz da İnsan Hakları Beyannamesi’nin terminolojisi çerçevesinde düşünürsek; insan, şerefini, özgürlüğünü ve (biraz önce değinmiş bulunduğum bağlamda) “kendi kaderini (geleceğini) tayin etme” hakkını elinde tutmalıdır. Tabii bu durumda hepimiz biliyoruz ki, özgürlükler, sınırları ile birlikte ortaya çıkacak.

Bu sınırlar acaba nelerden oluşuyor bilgi ediniminde; onlara bir bakalım! Birincisi, irade kullanımının sınırları... İkincisi, davranış özgürlüğüne (ve doğal olarak bu özgürlüğün başkalarının özgürlük sınırlarında son bulmasına), Bu bağlamda tabii görev ve hak dengesine, yasalara uyum çerçevelerine, eylemde bulunma hakkına özgü medeni sınırlar... Daha ötede ise, “iyi olma” veya “kötü olmama” gibi bir zorunluluktan doğan sınırlar var. “Kaypak” denilebilecek kadar değişken olabilen bu kavramlar, temel değer yargılarının karar söylemleri olarak, maalesef her etik sistemin bünyesinde yer almaktadır. Bu nedenle her durumda, ‘iyi’ ve ‘kötü’ göreceli kavramlarının baştan tanımlanması gerekmektedir. Çünkü her toplumda, her iş kapsamında, her meslek grubunda, hatta “insan olma” sıfatımız ve “vatandaş olma” sıfatımız arasında, ondan da öteye “dünya vatandaşı olma” sıfatımız ve “ülke vatandaşı olma” sıfatımız arasında bile, ‘iyi’ ve ‘kötü’ kavramları kendi içlerinde az veya çok farklılaşmalar göstermektedir.

Sonuçta, daha kapsamlı bir bilinçle, yine aynı yere varıyoruz. Tekrarlayalım! Bütün bunların saptanması, bu açılardan (varsa) aralarındaki çelişkilerin kudretsizleştirilmiş veya minimize edilmiş olduğu etik prensiplerin oluşturulması ve onlara uyumun pratikteki sorunları ile ilgili olarak yapılacak daha çok çalışma var bu ülkede!

Şimdi, bu durumda “bilgi edinimi”, insana (bilinenin dışında) ne kazandırır, ona bir bakmak gerekiyor! Bir kere, ikna etme-edilme sürecinde objektif bir konum kazandırır. İkincisi, vizyon kazandırır, bir derinlik perspektifi kazandırır. Üçüncüsü, bir tür “dayanıklılık” kazandırır. Sözünü ettiğim “dayanıklılık” kavramını biraz açıklamam gerek herhalde... Buradaki dayanıklılık, psikiyatristlerin iyi bilmesi gereken bir husustur. Aslında, psikiyatrist koltuğundaki hasta, sürekli bir bilgi alışverişinde bulunuyor. Yani kendisi ile ilgili bilgiyi verebildiği kadar veriyor ve karşılığında aldıklarıyla da –o anda yapılan (örneğin katartik) konuşmanın gerçek hedefi ne olursa olsun- sonuçta “yaşama karşı” bir tür “dayanıklılık” kazandığını hissetmeyi başarıyor. İşte burada ben de, böylesine bir dayanıklılıktan söz ediyorum.

İnsanoğlunun bu edinimleri sağlaması mücadelesinde, enformasyon etiğinin uygulanabilir olmasını engelleyebilen önemli sorunlar bulunduğu bir gerçektir. Bu sorunlardan birisi, bilgiyi veya veri tabanını “bilinçli yanlış kullanma” eylemidir. Bu eylem, tabii ki mevcut bilgiyi saklamak, ya da keyfi olarak “değiştirerek aktarmak” gibi bir suçu da kapsar, ama en hafifinden bilgiyi yanlış olarak iletme tehlikesini yaratır. Gerçi bilgi seçicileri çok gereklidir, onlar daima var olacaklardır; ama burada üzerinde durulacak olan, bilgi seçicilerinin olası davranışlarıdır; o davranışlardaki “yansızlık” gerekliliğidir.

Ayrıca, bir meslek olarak “bilgi danışmanlığı” da var. Bu meslek de çok gerekli... Ama bilgi danışmanı, vereceği hizmeti tasarlarken, işinin kendisine para kazandıran ticaret boyutunu, kafasında nasıl arka plana atabilecek? Diğer bir anlatımla, bilgi danışmanlığı, sonuç itibarıyla danışmanın, belli bir konuda, onun bilgi seviyesinden kendininkini daha aşağıda olarak kabul etmeye eğilimli bir kişiye yaptığı danışmanlık olduğuna göre, burada bir “irade kullanımı” var. İşte bu, bir “ticari irade” mi olacak, yoksa salt en faydalı enformasyon hizmetine yönelik bir düşüncenin mi iradesi olacak?

Yeni mesleklerden “on-line” satıcılığı için de kısmen benzer şeyler söylenebilir.

Bir de, bilginin “güç” olarak kullanımı bağlamında, bilgi ticaretine özgü “pazar payı mücadelesi” kapsamında, bir “satış arttırıcı teknik” gibi kullanılmakla birlikte amacını aşan “endoktrinasyon” etkileri var. Onlar da “etik değil”!

Bu çerçevede “endoktrinasyon” kavramını da biraz açmam gerekecek. Bilineceği üzere, sosyo-ekonomik ve sosyo-politik tüm düzenlerde devletin ve yarı-devletin (örneğin, yasallaşmış toplumsal görevleri bulunan kâr amacı gütmeyen kuruluşların) yaptırım işlevleri vardır ve bunların en hafifi “enformasyon”dur. Bir yönlendirme yapmak istersiniz ve bunu sağlamak üzere bilgi verirsiniz.

İşte ondan sonraki yaptırım türü “endoktrinasyon”dur. Yani ikna edebilmek için bir tür yanlı, kendi özünde baskıcı, tarafsız olmayan enformasyon yolları kullanmaktır endoktrinasyon... İfade çok doğru olmayacak ama, “beyin yıkamaya çalışmak” gibi bir eylemdir endoktrinasyon...

Yaptırım düzeyleri sınıflandırmasına devam edersek, bunlardan daha fazla düzeyde etkileme gücü olan, “veri değiştirimi”dir. Nasıl diyeyim? Evet, “sayın kitap hırsızı, kütüphaneye giriş-çıkış yine aynı şekilde olacak; yalnız şimdi kapıya bir elektronik çerçeve koyduk, onun içinden geçeceksiniz!” demektir, veri değiştirmek... O zaman, umarız ki o adamın emelleri, bu bilgilendirme ile değişecektir.

Bu bağlamda en zorlu yaptırım düzeyi de “doğrudan yaptırım” biçimindedir. Örneğin, “Beş kitaptan fazla alamazsın!” şeklindeki durum değişikliği bilgisi böyledir.

Ancak burada söz konusu “yaptırım düzeyleri”, bir yerde bilginin güç olarak kullanım derecelerini de simgelemiş oluyorlar.

Şimdi olguya tersinden bakıp, “etik olmayan bilgi verme veya alma” ile ilgili bazı örnekler sunmak istiyorum.

Bu çerçevede, örneğin her şeyden önce bilgiyi değiştirme var, kısmen silip yok etme var. Ayrıca, elektronik bilgi-işlem bağlamında, sistemleri çokertme, programları kilitleme gibi her türlü musibet var. Öte yandan, bilginin cebren yok edilmesi de, tabii ki var.

Bu arada, “bilgi alma” açısından da bir örnek vereyim! Elektronik çağda maalesef öyle bir bilgi hırsızlığı var ki... Bilgiyi çalışıyorsunuz, ama bilgi orada, çalınmamış gibi duruyor. Yani bilginin sahibi, böyle bir hırsızlığın farkına varmıyor.

Buna karşın, yansıtılan bilginin içeriği ile oynanmasa bile, örneğin çeşitli abartmalar var. Diyelim ki, grafiksel abartma... Bunu İstatistik kitaplarının giriş kısımlarından da okuyabilirsiniz. Kısacası, yazı ile değil de şekille bir bilgiyi görüntüsel olarak verirken, o şekli öyle çizersiniz ki şekil, aslında kendi sayısal içeriğini değil, farklı bir sayısal içeriği yansıtıyormuş gibi görünür.

Diğer taraftan, aynı bağlamda etik olmayan başka eylemler de vardır. Örneğin basımcı, kendi satışına göre değil, kişisel tercihlerine göre bir eseri, bir bilgi kaynağını basmayı, çoğaltmayı reddediyor olabilir. Firmalar, eksik veya kandırıcı bilgiler verebilir. Devletin de, özellikle demokrasi dışı rejimlerde, yanıltıcı bilgi vermesi görülmemiş bir şey değildir.

Bu arada, bir de “düşük dozda sorumluluk ifası” gibi bir sorun ortaya çıkabilir. Örneğin, kişisel dokunulmazlık alanının korunmasında, veri tabanı kaybettirmenin önlenmesinde ve birtakım araştırmaların yapılabilmesinde, ilgili mercilerin (yetkileri bulunduğu halde) olanaklarının ağırlığınca etkin olmayı öngörmemeleri de, etik olmayan eğilim ve davranışlardır.

Sürem dolduğu için ufak bir genellemeyle bitirmek istiyorum.

Sonuçta, bilgi hizmeti verenler de, profesyonel tarafsızlık, sosyal sorumluluk, bilgiyi eşitlikçi dağıtma ve diğer bazı etik prensiplerden hareket etmek mecburiyetindedirler. Bu sempozyum bir ÜNAK etkinliği olduğu için hemen eklemek isterim ki, bu açıdan kütüphaneciler de önce “meslek-bilir” olmak zorundadırlar.

Örneğin, kütüphanecinin “arşiv etiğine” uygun hareket etmesi gerekir. Erişim sağlama ve referans hizmetlerinde de çeşitli etik problemlerin, en iyisi (çoğu sistematikleştirilmiş olan birtakım) çözümlerle aşılması gerekecektir. Öte yandan, teknik servislerde, kataloglamada ve ayrıca kütüphanenin diğer hizmet birimlerine özgü değişik etik yaklaşımların bulunduğunu da akılda tutmak gerekir. Basit bir bilgi bulma hizmetinden bilgi danışmanlığına kadar ve bu arada verilebilecek bilgisayar hizmetlerinde de “etik tutum ve davranış normlarının”, en azından “tipik” denilebilecek sorunlara çözüm getirebilecek biçimde geliştirilmiş bulunması beklenir.

Şimdi bakın! Benim daha anlatabileceğimin çok olması hiç önemli değil ama, daha anlatılacak çok şey olduğunun bilinmesi önemli... Enformasyon etiği gibi, ilgili olduğu faaliyet alanları neredeyse sonsuz olan bir “özel etik yaklaşımının” uygulanmasında ortaya çıkan veya çıkabilecek sorunlara, Türkiye’nin kendine özgü niteliklerini ve koşullarını göz önünde tutan etkin çözümlerin bulunabilmesi için, yeterli temel araştırmaların, fazla vakit geçirmeden yapılması, tamamlanması gerek...

Tekrarlıyorum! Değindiğim konuları gerekçe olarak kabul ederseniz, mesajım, “etik araştırmacılığında daha fazla çalışılsın, ürün verilsin” demekten ibaret...

Çok teşekkür ederim efendim!